

Sa'yin geçerlilik şartları şunlardır: 1. Sa'y ihrama girildikten sonra yapılmalıdır. Ancak bu şart sa'yin ihramlı olarak yapılması gerektiği anlamına gelmez. Zira hacın sa'yi ziyaret tavafının ardından yapıldığı takdirde -ki sünnete uygun olan budur- ihramsız yerine getirilir. Önemli olan bu sa'yden önce hac ihramının giyilmiş olmasıdır. Kudûm tavafindan veya nâfile bir tavaftan sonra yapılan hac sa'yi ise ancak ihramlı olarak yapılabilir, umre sa'yinin de ihramlı yapılması vâciptir. 2. Sa'y tavaftan sonra yapılmalıdır, tavaftan önceki sa'y geçersiz olup iadesi gerekir. Dört mezhebe göre kudûm veya ziyaret tavafının ardından yapılabilirse de sa'yin ziyaret tavafindan sonra yapılması daha faziletli görülmüştür. Mâlikîler'e göre sa'y farz veya vâcip tavafın ardından yapılmalıdır; nâfile tavaftan sonra yapılan sa'yin iadesi, iade edilmeden ihramdan çıkılırsa ceza kurbanı kesilmesi gerekir. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre kudûm tavafindan sonra sa'y yapılmadan Arafat'ta vakfe yapılırsa sa'y ziyaret tavafından sonraya bırakılmalıdır. 3. Hanefîler'in dışındaki üç mezhebe göre sa'y yedi şavttan, Hanefî mezhebine göre dört şavttan eksik olursa geçersiz sayılır. Ayrıca Hanefî mezhebinde sa'yin dört şavta tamamlanmaması veya yeniden yapılması halinde ceza kurbanı gerekeceğine hükmedilmiştir.

Sa'yin vâcpleri şu şekilde sıralanabilir: 1. Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre yürümeye gücü yetenlerin yürüyerek sa'y yapması vâcip olup bu durumdaki kimse başkası tarafından taşınarak veya binek üzerinde sa'y yaparsa ceza kurbanı kesmekle yükümlü olur. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise yürüyerek sa'y yapmak sünnet olup yürümeden sa'y yapan kim-

seye ceza gerekmez. 2. Hanefî mezhebine göre sa'yin yedi şavta tamamlanması vâciptir, dört şavt ile yetinilirse eksik kalan her şavt için sadaka ödenmelidir.

Sa'yin başlıca sünnetleri şunlardır: 1. Niyet etmek. Hanbelîler'e göre sa'yde niyet şarttır. 2. Sa'ye tavaftan sonra ara vermeden başlamak. 3. Sa'yden önce ve iki rek'atlık tavaf namazından sonra Hacerüleşved'i selâmlamak. 4. Sa'y yaparken abdestli olmak. Tavaftan sonra âdet görmeye başlayan kadının sa'y yapması kerâhetsiz olarak câizdir. 5. Her şavtta Kâbe'yi görebilecek şekilde Safâ ve Merve tepelerine çıkmak. 6. Safâ ve Merve tepelerine her çıkışta Kâbe'ye dönüp tekbir, tehlil getirmek, dua etmek ve Hz. Peygamber'e salâ-tü selâm okumak. 7. Sa'y yapılan yerin belirli bölgesinde (günümüzde yeşil ışıkla aydınlatılmış direkler arasında) kısa adımlarla süratli ve çalınmalı yürümek (hervele yapmak). Bu hüküm sadece erkekler içindir, kadınlar hervele yapmaz. Konuşmak, yemek içmek gibi tavafta mubah olan her şey sa'yde de mubahtır. Farz namaz veya cenaze namazı için sa'ye ara vermek câizdir. Sa'y esnasında alışveriş yapmak ve tavaftan sonra çok uzun müddet ara vermek ise mekruh sayılmıştır.

Hz. Peygamber sa'y yaparken Safâ ve Merve tepelerine her yönelişinde Bakara sûresinin 158. âyetini okumuştur (Müslim, "Hac", 147). Ayrıca Safâ tepesine ilk çıktığında Kâbe'ye yönedikten sonra, Safâ tepesinden inerken, hervele yaparken, Merve tepesine yaklaşırken ve bu tepeye çıktıktan sonra okuduğu dualarla ilgili çeşitli rivayetler vardır (*el-Muvatta'*, "Hac", 128; Beyhakî, V, 94-95). Ancak sa'yin her şavtında ne okuduğuna dair bilgi bulun-

mamaktadır. Günümüzde bu konuda hac rehberlerinde yer alan dualar her zaman yapılabilecek dualardan olup hac ve umre yapanlara yardımcı olmak amacıyla bir araya getirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "sa'y" md.; *Müsned*, VI, 437; Müslim, "Hac", 259-264; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56; Ezrakî, *Ah'bâru Mekke* (Melhas), II, 67, 69, 72; Fâkihî, *Ah'bâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullâh b. Dehîş), Beyrut 1414, II, 209-212; Muva'ffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Beyrut 1405, III, 193-199; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1352, V, 94-95; Nevvî, *el-Mecmû'* (nşr. M. Necîb el-Mutî), Riyad 1423/2003, VIII, 59-66; Abdullâh b. Yûsuf ez-Zey-lâi, *Naşbü'r-râye*, Beyrut 1407/1987, III, 55-57; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), III, 498; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), II, 459-463; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 493-495; Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ'*, II, 485-488; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), II, 500-501; Muhammed Hamîdullah, "İslâm'da Hac" (trc. M. Âkif Aydın), *İTED*, VIII/1-4 (1984), s. 149; T. Fahd, "Sa'y", *Eİ²* (İng.), IX, 97; Salim Öğüt, "Sa'y", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), İstanbul 2006, IV, 1740-1741; "Sa'y", *Mv.F*, XXV, 5-14.

SALİM ÖĞÜT

SAYD

(bk. AV).

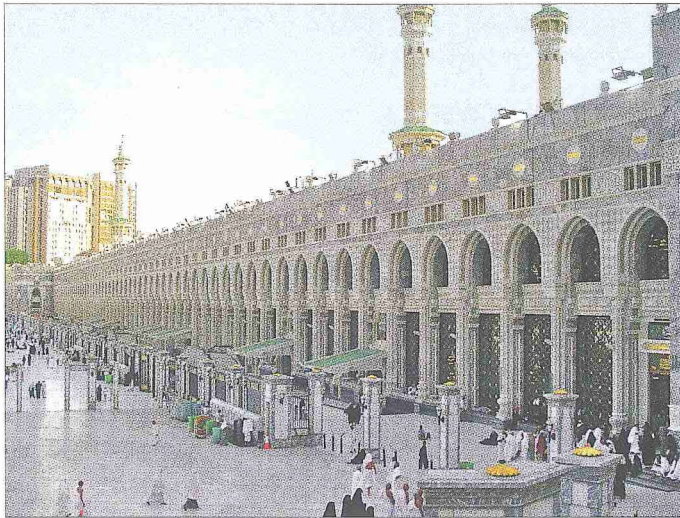
SAYDA

(صيداء)

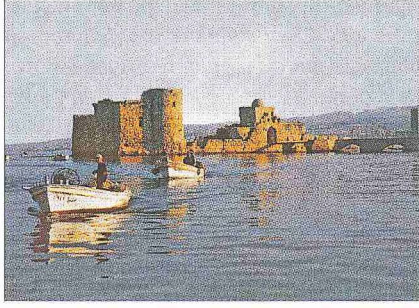
Lübnan'ın Akdeniz kıyısında bir şehir.

Beyrut'un yaklaşık 45 km. güneyinde yer alır. Lübnan'ı oluşturan idarî birimlerden (muhafaza) Cenûb idarî bölümünün merkezidir. Fenikeliler tarafından Sidon adıyla kurulmuş olup Antik dönemde sahildeki stratejik konumu ve limanı sebebiyle önemli bir ticaret yeri idi. Asur kitâbelerinde Sidunnu, Şidunu, Ziduna, Grek ve Latin kaynaklarında Sidon ve Sidonia olarak yer almış Arapça'ya Sayda şeklinde geçmiştir. Şehir, Büyük İskender'in istilâsının ardından milâttan sonra 64 yılında bütün Suriye ve Lübnan gibi Roma hâkimiyetine girmiştir.

Sayda, Lübnan sahilindeki Irka, Cübeyl ve Beyrut gibi şehirlerle birlikte Yezîd b. Ebû Süfyan tarafından 16 (637) yılı civarında fethedildi ve Dimaşk cündüne bağlandı. Arap yarımadası ile Yemen'den getirilen çeşitli kabileler şehirde iskân edildi. Hz. Ömer'in hilâfetinin son yıllarında kısa bir süre Bizanslılar'ın eline geçtiyse de Hz.

Sa'y yerinin dış görünüşü

Sayda Deniz Kalesi

Osman'ın hilâfetine ilk döneminde Suriye Valisi Muâviye tarafından geri alındı. Muâviye, Bizans saldırılarına karşı şehri korumak üzere karakollar kurdurup asker yerleştirdi, böylece Sayda bir ribât şehri haline geldi. Yine bu devirde Sayda'ya İranlılar'ın iskân edildiği belirtilmektedir. İlk dönem İslâm coğrafyacıları Sayda'yı Dimaşk'ın limanı diye zikreder.

Kaynaklarda, son Emevî halifesi II. Mervân'ın 132 (750) yılında limanını tamir ettirmesi dolayısıyla adı geçen Sayda'nın Abbâsî döneminde isminin neredeyse hiç geçmemesi şehrin önemli bir siyasî ve ticarî rol oynamadığının göstergesi kabul edilebilir. Şehir daha sonra Tolunoğulları ve İhsîdîler'in hâkimiyetine girdi. 360 (971) yılında Lübnan'ı ele geçiren Fâtımîler, Seyfûddeve Münzir b. Nu'mân b. Âmir et-Tenûhî'yi Beyrut ve Sayda'ya vali tayin etti. Onun ölümünün ardından oğlu İzzüddeve Temîm vali oldu. Bundan sonra Arslanî ailesine mensup Fâtımî valileri tarafından yönetildi. V. (XI.) yüzyıl başlarında çok kısa bir süre Mirdâsî hâkimiyetine giren şehir ardından tekrar Fâtımîler'in eline geçti. Sayda bu dönemde tarih kaynaklarında fazla yer almamakla birlikte V. (XI.) yüzyıl ortalarında bölgeye gelen Nâsır-ı Hüsrev şehrin muhkem surlarından, canlı ve temiz çarşılarından bahseder. Onun ifadelelerinden şehrin bu dönemde özellikle ticarî açıdan canlandığı anlaşılmaktadır (*Sefer-nâme*, s. 23). Nâsır-ı Hüsrev'den yaklaşık yüzyıl sonra bölgeyi ziyaret eden Şerîf el-İdrîsî de büyük bir şehir olarak nitelediği Sayda'nın dört bölgeden ve 600'ün üzerinde day'adan oluştuğunu, etrafının bostan ve bahçelerle dolu olup fiyatların ucuz, çarşılarının mâmur olduğunu ifade etmektedir (*Nüzhetü'l-müşâk*, I, 370). 463 (1071) yılından itibaren Dimaşk'a hâkim olan Tu-tuş 480'de (1087) Sayda'yı ele geçirdi. Ancak Sayda'da Selçuklu hâkimiyeti uzun sü-

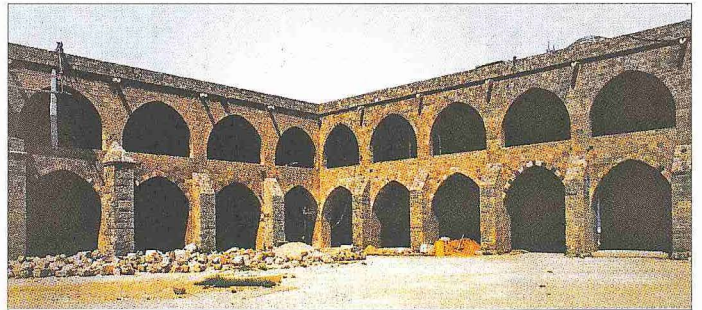
reli olmadı, Vezir Bedr el-Cemâli tarafından gönderilen Fâtımî ordusu şehri tekrar zaptetti (482/1089).

I. Haçlı Seferi esnasında Haçlılar şehrin varoşlarını tahrip ettiler ve Filistin, Lübnan, Suriye'nin özellikle sahil şehirlerini ele geçirmeyi amaçladıklarından Sayda'ya da pek çok defa saldırı düzenlediler. Şehir, Kudüs Haçlı Kralı I. Baudouin'in 501 (1107) yılındaki kuşatmasından yüklü miktarda para ödenerek kurtarılabildi. Saydalı müslümanların Askalân, Sûr ve Beyrutlular'la birlikte hristiyan hacılara saldırması üzerine I. Baudouin ertesi yıl şehri karadan ve denizden tekrar kuşattı. Ancak Mısır donanmasının yardımı ve Dimaşk Atabegi Tuğtegin'in 15.000 kişilik birlikle bölgeye yaklaşması sonucu kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. İki yıl sonra I. Baudouin tarafından tekrar muhasara edilen şehir kırk yedi günlük bir kuşatmanın ardından emalla teslim oldu ve Kudüs Haçlı Krallığı'na tâbi bir kontluğa dönüştürüldü (Aralık 1110). Bu kontluk, Doğu Akdeniz sahilinde Haçlı egemenliğinin güçlenmesinde rol oynamakla birlikte Sûr, Akkâ ve Yafa gibi Haçlı hâkimiyetindeki diğer şehirlerle mukayese edildiğinde siyasî ve iktisadî açıdan daha önemsizdi. İslâmî kaynakların ifadesine göre bu dönemde şehirde müslümanlar hristiyanlar karşısında azınlık durumuna düşmüş ve onlara ağır vergiler yüklenmişti. Sayda'da 546-565 (1151-1170) yılları arasında meydana gelen depremler büyük hasara yol açtı.

Eyyûbîler'in şehri Haçlılar'dan kurtarmak için gerçekleştirdiği ilk teşebbüsler başarısızlıkla sonuçlandı. Hittîn Savaşı'nın ardından Sayda'ya hücum eden Selâhaddin-i Eyyûbî, Sayda hâkimi Renaud de Sidon tarafından terk edilen şehri fethetti (583/1187). Selâhaddin Sayda, Beyrut ve çevresini Emîr Seyfeddin Ali b. Ahmed b. el-Meştûb'un idaresine verdi ve Haçlı tehlikesine karşı istihkâmların büyük bir kısmını yıktırdı. 593 (1197) yılında Sayda'da Haçlılar'la Eyyûbîler arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. Yapılan antlaşmada

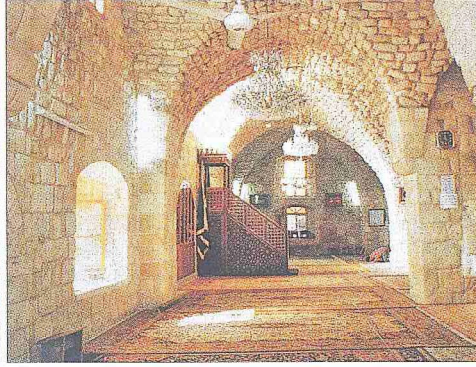
Beyrut Haçlılar'da kalırken Sayda müslümanlarla Haçlılar arasında ikiye bölündü (594/1198). I. el-Melikü'l-Âdil bu savaşın ardından geri kalan tahkimatı da yıktırdı. VI. Haçlı Seferi'nin öncü kuvvetleri şehri işgal ederek savunma amacıyla Sayda sahilindeki küçük bir ada üzerine Kal'atü'l-bahr diye bilinen kaleyi inşa ettirdiler ve şehrin surlarını yenilediler (625/1228). Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in Alman İmparatoru II. Friedrich ile yaptığı antlaşmada çevresinde müslümanların meskûn olduğu Sayda kesin olarak Haçlılar'a bırakıldı (28 Rebîülevvel 626 / 24 Şubat 1229). Sayda, VII. Haçlı Seferi esnasında kısa süreli olarak müslümanların eline geçtiyse de Haçlılar tarafından geri alındı. Bu sefer sırasında Mısır'da yenildikten sonra Akkâ'ya gelen Fransa Kralı IX. Saint Louis tarafından tekrar tahkim edildi (652/1254). Sayda hâkimi Julien, Moğollar'a tâbi köylere saldırınca Ketboğa intikam amacıyla şehri tahrip etti (658/1260). Templier (Dâviyye) şövalyelerine olan borçları sebebiyle Sayda'yı teminat göstermiş bulunan Julien şehri onlara teslim etti (659/1261).

Memlükler'in Moğollar'a karşı kazandığı Aynicâlût zaferinin ardından Sayda'ya müslüman hücumlarının başlaması üzerine otuz yıl burada kalan Templier şövalyeleri anlaşma teklif ettiler. 669 (1271) yılında yapılan on yıllık anlaşmayla Sayda'nın sahil kısımları onlarda, dağlık kısımları müslümanlarda kaldı. Bu anlaşma şövalyelerin müslüman tüccarlara saldırması üzerine bozuldu. Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun 690'da (1291) Akkâ'yı fethedince buradan ayrılan Templier şövalyeleri Sayda'ya sığındı. Emîr Ale-müddin Sencer eş-Şücâî el-Mansûrî kumandasındaki Memlük ordusunun Sayda'ya yaklaşması üzerine Templier şövalyeleri deniz kalesini terk ederek Kıbrıs'a kaçtılar. Böylece Memlükler'in eline geçen şehrin (Receb 690 / Temmuz 1291) surları yıkıldı. Memlükler döneminde Sayda, Dimaşk nâibliğine tâbi ve oradan tayin edilen valiler tarafından yönetildi.

Sayda
Frenk
Hanı'nın
iç avlusu

Sayda'da Deniz Kalesi Camii ve içinden bir görünüşü

Fâtımîler devrinde önemli bir ticaret şehri olan Sayda Haçlılar, Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde bu önemini kaybetmiş görünmektedir. İbn Battûta buradan Mısır'a kuru üzüm, incir gibi meyvelerle zeytin yağı ihraç edildiğini söyler (*er-Rihle*, s. 62). Şehirde tekstil, ipek dokuma, cam, toprak kap ve şeker endüstrisinin varlığı bilinmektedir. Haçlılar zamanında Sayda dokumaları gerek hristiyan hacılar gerekse tüccarlar vasıtasıyla Avrupa'ya götürülüyordu. Eyyûbîler ve Haçlılar döneminden günümüze çok az eser kalmıştır. Haçlılar devrine ait en önemli kalıntılar şehrin surları ile Kal'atü'l-bahr'dir. Daha önce Câmiu'l-muhtesib adıyla bilinen ve Sayda'nın zamanımıza ulaşan en eski camisi olan Bâbüsserâyâ Camii 598 (1202) yılında Şeyh Ebû'l-Yümn İbn Ebû'l-Hak tarafından yaptırılmıştır. Haçlılar devrinde inşa edilen bir kilisenin kalıntıları üzerinde Memlûkler tarafından VII. (XIII.) yüzyılda yaptırılan el-Câmiu'l-Ömerî el-Kebîr bulunmaktadır. Yine Memlûkler devrinde 775'te (1373) inşa edilen sahildeki Câmiu'l-bahr günümüze ulaşmıştır. Memlûkler döneminde Kıbrıs'ı üs edinen Templier şövalyeleriyle Cenevizliler, Sayda ve civarına pek çok defa yağma akınlarında bulunmuş ve bu sebeple Memlûkler şehir surlarını tekrar tahkim etmek zorunda kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 181; Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* (trc. Abdülvehhab Tarzi), İstanbul 1950, s. 23; İbnü'l-Kalânîsî, *The Damascus Chronicle of the Crusades* (trc. H. A. R. Gibb), London 1967, s. 87, 91, 101, 107-108, 121-122, 346; Şerîf el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâk*, Beyrut 1409/1989, I, 370-371; William of Tyre, *Târîhu'l-hurûbi's-Sâlibiyye* (trc. Süheyl Zekkâr), Dimaşk 1990, I-II, bk. İndeks; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 437-438; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 431; X, 60, 176, 456, 479-

480; XI, 541-543; XII, 29; Bûndârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî* (nşr. Fethiye Nebrâvî), Kahire 1979, s. 304-305; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravzateyn* (nşr. İbrâhim Zeybek), Beyrut 1418/1997, I, 267, 376, 384; III, 26-27, 44, 314-323, 411-415; IV, 139; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-haîre fi zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre* (nşr. Sâmî ed-Dehân), Dimaşk 1962, s. 92-93, 98-100; İbn Abdûz-zâhir, *er-Ravzü'z-zâhir fi streti'l-Meliki'z-Zâhir* (nşr. Abdülazîz el-Huveytî), Riyad 1396/1976, s. 292, 330-332; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dârü Sâdir), s. 62; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), IV, 115, 183, 208, 209; XIV, 44, 57, 68, 77; Makrîzî, *Sülûk* (Ziyâde), I/2, s. 303; I/3, s. 765-766, 769, 985-987; II/1, s. 28; F. C. Eiselen, *Sidon: A Study in Oriental History*, New York 1907; R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, Albany 1977, s. 75-77, 106, 108, 134, 142, 194, 324-325, 355; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 212; II, 72-76, 247, 387; III, 53, 84, 86, 89-90, 163, 236, 262, 287, 334, 355; Abdülazîz Sâlim, *Târîhu medîneti Sayda fi'l-'usûri'l-İslâmiyye*, İskenderiye 1986; Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 113, 131, 308; amlf., *Salahaddin'den Baybars'a Eyyûbîler Memlûkları (1193-1260)*, İstanbul 2007, s. 35, 154-155, 218, 265; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi*, Ankara 1989, s. 133-134; Benjamin Z. Kedar, "The Subjected Muslims of the Frankish Levant", *The Crusades: The Essential Readings* (ed. T. F. Madden), Oxford 2002, s. 233-264; M. Adnan Bakhit, "Sidon in Mamluk and Early Ottoman Times", *Osm.Ar.*, III (1982), s. 53-68; P. Schwarz, "Sayda", *IA*, X, 260-262; M. Lavergne, "Şayda", *El²* (İng.), IX, 99-100.

CENGİZ TOMAR

Osmanlı Dönemi. Sayda, Yavuz Sultan Selim'in 922 (1516) Mercidâbık zaferinden sonra Osmanlı ülkesine katıldı. Osmanlılar, Suriye ve Filistin'de ele geçirdikleri bölgeleri vilâyet-i Arab adıyla teşkil ettikleri beylerbeyliğe bağladılar. Sayda, Şam sancağının bir kaza merkezi olarak teşkilâtlandırıldı. XVI. yüzyılın ilk yarısında bu konumunu koruyan Sayda'nın, 975-982 (1568-

1574) yıllarını kapsayan sancak tevcih defterinde Beyrut ile birlikte bir sancak durumuna getirildiği görülmektedir. Yine 986-995 (1578-1587) yıllarını ihtiva eden sancak tevcih defterinde Beyrut ve Sayda bir sancak olarak kaydedilmiş, ancak yanına "merfû"dur (sancaklıkları kaldırılmıştır) kaydı düşülmüştür. Sayda ve Beyrut, 1016'da (1607) hazırlanmış olan Ayn Ali Efendi Kanunnâmesi'nde ayrı birer sancak şeklinde Şam eyaleti sınırları içerisinde gösterilmiştir.

Osmanlı idaresi altındaki Sayda'nın fizikî durumuyla ilgili bilgiler XVI. yüzyılda tutulmuş tahrir defterlerinde yer alır. Buna göre Sayda üç müslüman ve bir yahudi mahallesine sahip küçük bir kasaba hüviyetindedir. Müslüman mahalleleri Kale, Dekakin ve Bahr isimlerini taşır. Bu defterlerden 977 (1569-70) tarihli olanına göre şehirde 530 hâne, 230 mücerret müslümanla yirmi beş yahudi ve üç cizye mükellefi hristiyan nüfusu yaşamaktaydı. Söz konusu rakam şehrin 3000 dolayında bir nüfusa sahip olduğunu gösterir.

Sayda, XVII. yüzyılın başlarında Lübnan'ın güçlü Dürzî ailelerinden Ma'noğlu Fahredin'in hâkimiyet sahası içerisine girdi. Onun 1022 (1613) yılındaki isyanının bastırılmasının ardından Osmanlı Devleti bu bölgeyi daha iyi kontrol edebilmek amacıyla Sayda, Safed ve Beyrut sancaklarını Şam'

Sayda Kihâ Camii

